مختيار احمد ملاح

سنڌي ٻوليءَ ۾ جاسوسي ادب جو عروج ۽ زوال

The rise and fall of Detective Literature in Sindhi Language

Abstract:

Detective Literature has big importance in the world literature. And Detective Fiction has more importance than to many other fields of literature.Detective Fiction is actually a sub -genre of crime fiction and mystery fiction in which an investigator or a detective—either professional, amateur or retired—investigates a crime, often murder. The detective genre began around the same time as speculative fiction and other genre fiction in the mid-nineteenth century and has remained extremely popular, particularly in novels. Some of the most famous heroes of detective fiction include C. Auguste Dupin, Sherlock Holmes, and Hercule Poirot. Juvenile stories featuring The Hardy Boys, Nancy Drew, and The Boxcar Children have also remained in print for several decades.

The British Period occupies very important place in the history of Sindh. It was renaissance of Sindhi Literature, when a number new literary branches included into Sindhi language, especially fiction writing. Hence, Novel, drama, Short Story became part of Sindhi literature in British Period. During this period, Detective Literature into Sindhi was at is zenith and a number of magazines, newspapers, publishers were engaged in printing dramas, novels and stories. Detective Literature was source of butter and bread for the writers. Renowned writers like Mirza Qaleech Baig, Bherumal, Munshi Khushram, Nanikram Durmdas and others were also part and parcel of detective literature in Sindhi.

However, the Detective Literature in Sindhi lost its importance after independence and Movement of Nationalism in Literature during One Unit completely kicked out Detective Literature from Sindhi. Only, Muhammad Bux Johar and a few others tried their level best to survive this genre of literature. It is need of time to revive Detective Literature into Sindhi on urgent basis and in this regard the role of Government and private Literary Institutions is very important.

”دنيا جي ادب ۾ جاسوسي ادب کي خاص مقام حاصل آهي. جاسوسي ادب مان اسان جي مراد اهڙو ادب آهي، جنهن ۾ تلاش، پيچيدن مسئلن جي نشاندهي، سلجهائڻ جا طريقا، خفيه مهمون، ايڊوينچر، مار ڌاڙ وغيره عروج تي هوندي آهي. جاسوسي ادب ڪهاڻي، ناولن ۽ ناٽڪن تي مبني هوندو آهي. جاسوسي ادب جي ڪهاڻين ۾ پڙهندڙن، ڊرامي جي ڏسندڙن جي ذهن ۾ اهڙو سوال ايرندو آهي ته ڪهاڻيءَ ۾ هاڻي ڇا ٿيندو يا ٿيڻ وارو آهي. ان ڪهاڻيءَ ۾ تجسس يا اشتياق چوٽ چڙهيل هوندو آهي“[1].

جاسوسي ادب جي پنهنجي عجيب ۽ انوکي دنيا هوندي آهي. ماڻهو انهن کي پڙهي ٿو ته جهٽ گهڙي زندگيءَ جي مشڪلاتن ۽ مايوسين کان پري ٿي وڃي ٿو. جاسوسي ادب ۾ ڊراما به لطف اندوز ٿيندا آهن، ۽ فلمون به جڙنديون آهن، ڊرامن ۾ مڪاري، فريب، قتل، گناهه، پراسراريت، خوف وغيره جا موضوع هوندا اهن. جڏهن ته جاسوسي ناول وڌيڪ مقبول هوندا آهن. ناولن جو بنياد سر هيو والپول (1884-1941ع) وڌو، جاسوسي ناول وقت گذاريءَ ۽ لطف اندوز ٿيڻ لاءِ بهترين ذريعو آهن. هنن ناولن ۾ مڪاري، فريب، قتل، گناهه، پراسراريت، خوفناڪ عمل وغيره جا موضوع هوندا اهن. جاسوسي ناولن دنيا جي ادب ۾ تيزيءَ سان ترقي ڪئي، پنهنجي پڙهندڙن جو وڏو حلقو پيدا ڪيو. ”اها حقيقت عالم آشڪار آهي ته انگريزي ادب، شيڪسپيئر جي ادب ۽ شاعريءَ کان وڌيڪ جاسوسي ادب ذريعي ترقي ڪئي. ساڳيءَ طرح هندوستان ۾ اردو زبان جي ترقيءَ جون راهون به جاسوسي ادب کوليون. لکنؤ ۾ نولڪشور پبلشر ۽ بڪ سيلر گهڻي کان گهڻا جاسوسي ناول ڇپايا. اهي ناميارن انگريز مصنفن جي ناولن جا ترجما هئا. اردوءَ ۾ ڪجهه جاسوسي ناول طبعزاد به لکيا ويا، جن جون پراسرار، ڪهاڻيون نوابن ۽ جاگيردارن جي محلن جي پرپاسي ۽ اندرين ڪمرن، تهخانن ۽ مندرن جي غفائن تائين گهمن ڦرن ٿيون ۽ وڪڙ ۽ چڪر ڏيئي آخرڪار ڳجهارت وانگر کلن ٿيون“[2].

دنيا جي مشهور جاسوسي ليکڪن ۾ آرٿرڪانن ڊائل، رائيڊرهيگرڊ، سئڪس روهمر، ڊئنس وهيٽلي، اگاٿا ڪرسٽي، جان ليڪار، ارل اسٽينلي گارڊنر، اي اي فيئر، رچرڊ ايس آٿر، جان ڊي ميڪڊونالڊ، جان ڊڪسن ڪار،

مڪي اسپلين، ڪارٽر برائون، جان ڪريزي ۽ڊان بيلاني وغيره کي پيار سان پڙهيو ويندو آهي .انهن ناولن ۾ گهڻو ڪري هي ڪردار مشهور هئا: جاسوسن ۾ شرلاڪ هومز ۽ بلئڪ جاسوس، ڏوهارين ۾ آرسين لوپن ۽ رائمرڪيو ڏاڪو ۽ ايميليا ڪارٽر ڏاڪوءَ جي ساٿڻ وغيره. ”شرلاڪ هومز، انتهائي مقبوليت ماڻيندڙ جاسوسي ڪردار، جيڪو برطانوي ليکڪ سر آرٿر ڪونئن ڊوئل تخليق ڪيو. هيءُ ڪردار پهريون ڀيرو 1887ع ڌاري هڪ افساني A Study in Scarlet ذريعي ڇپيل صورت ۾ منظرعام تي آيو، جڏهن ته ڪردار جي باقاعده مقبوليت جو آغاز 1891ع ڌاري، The Strand Magazine ۾ A Scandal in Bohemia نالي افساني ذريعي ٿيو، جيڪو 1927ع تائين جاري رهيو، جنهن دوران هن ڪردار تي ڪونئن ڊوئل لڳ ڀڳ چار ناول ۽ 56 افسانا لکيا. هن ڪردار جي اتساهه بابت چيو وڃي ٿو ته، هي ڪردار، ايڊگر ايلن پوءَ جي افسانوي جاسوس ڪردار سي. آگسٽي ڊيوپن (C.Augaste Dupin) تان ڪنيو ويو، جڏهن ته خود ڪونئن ڊوئل جو چوڻ هو ته شرلاڪ هومز جو ڪردار، ايڊنبرگ جي هڪ حقيقي ڪردار کان متاثر ٿي تخليق ڪيو ويو، جنهن سان سندس ملاقات 1877ع ۾ ٿي هئي“[3].

لنڊن ۾ شرلاڪ هومز ۽ بلئڪ جاسوس جا گهر (فرضي) بيڪر اسٽريٽ ۾ هئا. بيڪر اسٽريٽ اڄ به اتي موجود آهي ۽ شرلاڪ هومز ۽ بلئڪ جاسوس جي فرضي ڪردارن جي ڪري مشهور آهي. انهن جاسوسن جي يادگار طور اُتي جاسوسي ناولن جا اشاعتي ادارا هئا. جهڙوڪ سيڪسٽن بلئڪ لائبرري. ان نالي سان جاسوسي ناول ماهوار شڪل ۾ شايع ٿيندو هو، سنڌي زبان ۾ انهن جاسوسن جي موت کان پوءِ جي فرضي ڪردارن وارا جاسوسي ناول، جن ناميارن اديبن ۽ ليکڪن ترجما ڪيا. ”اُردو ۾ جاسوسي ادب جو خانو به سنو پريل آهي. ابن صفي، اڪرم الهه آبادي، ايچ اقبال، ايم اي راحت، مظهر ڪليم، اظهر ڪليم، ايم. ايس. قادري ۽ اثر نعماني وغيره پاڻ ملهايو آهي. ابن صفي صاحب جو ”عمران سيريز“ ناول لکين ماڻهو پڙهندا هيا. هر مهيني هن جو ناول ايندو هو ۽ ماڻهو شدت سان انتظار ڪندا هيا. اردو ۾ جاسوسي ادب جي مقبول سيريز ۾: عمران سيريز، فريدي حميد

سيريز، انسپيڪٽر جميشيد سيريز، شرلاڪ هولمز سيريز، جيمز بانڊ سيريز، پرمود سيريز وغيره اهم آهن“[4].

انگريزن جي ڏؤر ۾ سنڌي نثر جي باقاعده شروعات ٿي، ناول، ڊراما، افسانا ۽ وغيره سنڌي ادب ۾ انگريزي اثر جي معرفت جاري ٿيا. هن ئي دور ۾ جاسوسي ادب جي نہ صرف شروعات ٿي پر پنهنجي عروج تي پهتل نظر آيو. هن دور جي ناول، ڪهاڻيون ۽ ناٽڪ پڙهندڙن ۽ ڏسندڙن وٽ وڏي اهميت رکندا هئا.ڪيترائي جاسوسي ناول ۽ ڊراما لکيا ويا ۽ شايع ٿيا، جن جو ذڪر پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ پنهنجي ڪتاب ”سنڌي نثر جي تاريخ“ ۾ ڪيو آهي. سنڌي ڪهاڻيءَ جو ذڪر صرف محمد بخش جوهر پنهنجي مضمون ”سنڌي زبان ۾ جاسوسي ادب“ ۾ ڪيو آهي. ان دور ۾ ڪي خاص ادارا هئا، ڪيترين اخبارون ۽ رسالا قسطوار جاسوسي ناول شايع ڪندا هئا ۽ ڪجھ ادارا بہ جاسوسي ادب جي واڌاري جي سلسلي ۾ ڪليل هئا.

انگريزن جي دور ۾ سنڌي ۾ جاسوسي ادب:

سنڌيءَ ۾ سڀ کان اول احمد خان جلباڻي ولد تڳيو خان جلباڻي، پرين جي پرسان جلباڻين جي ڳوٺ جو وينل هو، تنهن رينالڊس جي مشهور ناول Mysteries of the Court of London جي هڪ حصي جو ترجمو ”نينهن نياڻ“ جي نالي سان 1890ع ۾ ترجمو ڪيو. اصل ناول 1844ع ۾ 52 ڀاڱن ۾ شايع ٿيو، جنهن جو هن ناول ۾ لنڊن شهر جي هيٺئين ڪلاس ۾ فحاشي ۽ سماجي اقربا پروري ۽ ڪرپشن جا داستان لکيل هئا. هن ناول ۾ رينالڊس لنڊن جي انتهائي اندرين ۽ خفيہ رازن کي فاش ڪيو آهي، جنهن ۾ ان دور جي نوابن ۽ اميرن جا ڪرتوت ظاهر ٿيل هئا“[5] پر سنڌي ادب ۾ جاسوسي ادب جي باقاعدي شروعات 1910ع کان شروع ٿي، جڏهن مکي سيرومل ڪيئلداس سنگراڻيءَ قسطوار ناول ترجمو ڪيا، پر جاسوسي ادب جو عروج 1914ع کان باقاعده نظر اچڻ لڳو. ڪيترائي رسالا ۽ اخبارون جاسوسي ادب شايع ڪرڻ لڳيون.

”هفتيوار ناول اخبار“ ڪراچي، ماهوار جاسوسي چڪر، شڪارپور، ماهوارا جاسوسي دنيا چوٽڪي گهٽي، حيدرآباد وغيره اهم هئا. هفتيوار ”ناول اخبار“، ”مسٽريز آف سنڌ“ بہ شايع ڪيو هو، جيڪو ناول ڇهن ڀاڱن ۾ هو.

ڏنو مل بصر مل حيدرآباد جو هڪ مشهور ۽ اڳاٽو ڪتب فروش هيو هن ڪيترائي جاسوسي ناول ڇپرايا. هن ٻارن لاءِ هفتيوار "ڪرانتي" ۽ جاسوسي ادب لاءِ ماهوار "پوشيده خزانو" ڪراچيءَ مان جاري ڪيا. هن جي جاسوسي ناولن ۾ "نڳن جو بادشاهه" (1916ع)، "نقاب پوش عورت"، "شيطان خوني"، "بدمعاشن جي پارليامينٽ"، "پردي ۾ لڪل راز" ۽ ٻيا ڪتاب شامل آهن. سندس باري ۾ ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ لکي ٿو تہ: "ماهوار اخبار "پوشيده غيبي خزانو"، جنوري 1934ع کان وٺي مهاراج نارائڻ داس بصر مل شرما جي ايڊيٽريءَ هيٺ جاري ٿي. اخبار جو مئنيجنگ پروپرائيٽر هيمنداس ايسرداس پاڳناڙي ۽ مئنيجر نيپداس ايسرداس پاڳناڙي هو. اخبار جي آفيس ڊينسو هال جي پرسان بندر روڊ ڪراچيءَ تي هوندي هئي. هيءَ ماهوار اخبار ڪي. جي. آڏواڻيءَ جي پايونيئر پرنٽنگ پريس، حيدرآباد مان ڇپبي هئي"[6].

1914ع ۾ مرزا قربان علي بيگ ۽ مرزا مدد علي بيگ جو "مسٽريز آف حيدرآباد عرف ڪامل عيار" جي عنوان سان جاسوسي ناول ڇپرايو. هن ڪتب فروش ٻيا بہ جاسوسي ناول ڇپرايا جن مان "حيرت انگيز عرف شهزادو"، "طلسم حيرت" ۽ "عقل چرخ بهادر جاسوس" ذڪر لائق آهن. انهيءَ ئي ڪتب فروش جنوري 1919 کان وٺي "جاسوسي ناولس اخبار" شروع ڪئي جيڪا نالي ۾ تہ اخبار هئي پر دراصل اهو لڳ ڀڳ 32 صفحن وارو رسالو هيو، جنهن ۾ قسط وار جاسوسي ناولن کان سواءِ مضمون، خبرون ۽ لطيفا پڻ ڏنا ويندا هئا. 1915ع ۾ ڪاڪي پيرومل هڪ جاسوسي ناول "وريل ۽ نعمت" لکيو. هن ناول لاءِ هيري ٺڪر لکيو آهي "هن ۾ هڪ ديسي جاسوس وريل مل جو ڪردار خلقيو آهي. نعمت يا نعمتراءِ هن جو دوست آهي. هن قصي ۾ پيرومل صاحب حسيہ، رومانچ ۽ انتظاري وارا عناصر خوبيءَ سان آندا آهن. هڪ خون جو معاملو پيش ڪري، ان پنيان راز کي نہ پھ کوليو آهي"[7]. منو تولارام جو جاسوسي ناول "خونخوار خنجر" (1927ع) بہ ڏاڍو مشهور ٿيو. 1921ع ۾ خوشيرام موٽومل هيراننداڻي حيدرآباد مان هڪ ماهوار "ناولس" اخبار ڪڍي هئي، جنهن سان جاسوسي ناولن کي ترقي ملي. "مسٽريز آف دي ڪورٽ آف لنڊن" جهڙو جاسوسي ناول جيڪو ماسٽر هاسومل پيسو مل ليلا راماڻيءَ جو ترجمو ٿيل هيو. اهو 1923 واري سال ۾ هن "ماهوار ناول اخبار" ۾ شايع ڪيو. مئي 1937 ۾ ڪراچي منجهان "سنسار چڪر" جي نالي سان رسالو شايع ٿيو جنهن جو

پبلشر هوندراءِ پهلاجراءِ هيو. هن رسالي ۾ انگريزي ۾ لکيل جاسوسي ناولن جو ترجمو ڏنو ويندو هيو پر اصلي ليکڪن جو نالو ڪو نہ ڏنو ويندو هيو. جن مترجمن اهي ناول ترجمو ڪيا انهن منجهان هاسو مل پيسو مل ناناڻي، هيرانند طالب، محمد بخش سڪايل ۽ دولترام ڪلياڻيءَ جا نالا ذڪر لائق آهن.

ماهوار ”سنسار چڪر“ جي لاءِ ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ لکي ٿو تہ: ”1927ع ۾ بوڪ سيلر ۽ پبلشر هوندراج پهلاجراءِ اينڊ سنز طرفان ”ماهوار سنسار چڪر“، هڪ جاسوسي رسالو جاري ٿيو. هيءُ رسالو هر مهيني جي پنجين تاريخ تي شايع ٿيندو هو. ان جو هندستانين لاءِ ڇماهي چندو ادائي روپيا ۽ ٻاهرين لاءِ ٽي رپيا هوندو هو. نئين گراهڪ کي هڪ ڊائري ۽ ٽن روپين جي قيمت وارو هڪ ناول مفت ۾ ڏنو ويندو هو. ان کان سواءِ خريدارن کي هر ڇهين مهيني هڪ ناول مفت ڏنو ويندو هو.“ هو وڌيڪ لکي ٿو تہ: هن ماهوار رسالي ۾ نج جاسوسي ناول هوندا هئا، جن مان گهڻا ترجمو ٿيل هوندا هئا، مگر اڪثر ڪري ليکڪن جا نالا نہ ڏنا ويندا هئا. ماستر هاسومل ناناڻي هن ماهوار جو مکيہ ليکڪ هوندو هو“[8]. ”سنسار چڪر“ ۾ ڪوڙ سارا جاسوسي ناول شايع ٿيا انهن منجهان ڪجهہ نالا هي آهن: ”لعل چٺي“، ”موت جو تجلو“، ”ڀيانڪ وچون“، ”خون جو پياسي“، ”خون جي تلاش“، ”سفيد پوت“، ”خوني اک“، ”ڀيانڪ بدمعاش“، ”ٽرين ۾ خون“، ”غئبي خون“، ”دشمن“، ”شيطان جي ڪوپڙي“، ”رازدار خوني“، ”شريف شيطان“، ”ڪرامتي انسان“، ”خوني تلوار“، ”قهري تلوار“، ”قاتل ڏينيو“، ”قاسي“، ”نقاب پوش“، ”طوفان“، ”زهري تير“، ”موتمار بجلي“، ”زهري زخم“، ”دغا“، ”خوني بدلو“ ۽ ٻيا شامل آهن.

اڳتي هلي جاسوسي ادب جي وڌيڪ ترقي ٿي. ان سلسلي ۾ محمد بخش جوهر لکيو آهي تہ: ”1935ع کان سنہ 1946ع تائين وارو دور سنڌيءَ ۾ جاسوسي ادب جو گهٽي کان گهڻو ترقيءَ وارو دور ليکيو وڃي ٿو. هڪڙي پاسي عام بوڪ سيلرن وڏي تعداد ۾ جاسوسي ناولن جا ترجما شايع ڪيا ٻئي پاسي مختلف نالن سان ماهوار جاسوسي ناول، اخبارون، رسالا هڪ سؤ يا ان کان مٿي بہ صفحن تي مشتمل رائل سائيز ۾ ناول جي صورت ۾ شايع ٿينديون هيون. ڇاپيٽي چوٽ تي چڙهيل هئي. اهي ادارا پيسا ڏئي

جاسوسي ناول ترجمو ڪرائيندا هئا ۽ خريدارن جي ڪمي ڪا نه هوندي هئي. ناول هٿو هٿ وڪامي ويندا هئا“[9]. سکر ۾ هري سنگهه سنس ڪتب خاني ۽ ڇاپخاني سوين جاسوسي ناول ڇپرايا هئا. سندس ڇپايل جاسوسي ناولن جي هڪ فهرست ۾ آرسين لوپن ڌاڙيل ۽ بلئڪ جاسوس جا ڪجهه ناول هيٺ ڄاڻائجن ٿا:

آرسين لوپن ڌاڙيل جا ناول :

(1) نوجوان جاسوس، (2) غيبي خزانو، (3) چورن مٿان مور، (4) جهاز ۾ ڌاڙيل، (5) جاسوس ۽ ڌاڙيل، (6) ڪرامتي نيلم، (7) ولايتي ڌاڙيل، (8) شريف ڌاڙيل، (9) فرينچ ڌاڙيل، (10) امير ڌاڙيل، (11) جنٽلمئن ڌاڙيل، (12) ڪنيا جو قاتل، (13) ريشمي رومال، (14) عجيب شادي، (15) خون بيگناهه، (16) خوني چار، (17) عجيب خوني، (18) طلسميدلپاڪ، (19) زهري خنجر، (20) عجيب چوري، (21) يوروپي ڌاڙيل.

بلئڪ جاسوس جا ناول :

(1) پهاڙي وڇون، (2) عجيب ڌاڙيل، (3) هئبت ناڪ ڌاڙيل، (4) وچتر ڌاڙيل، (5) دغاباز دولتمند، (6) خوفناڪ ليڊي، (7) انسان جي چوري، (8) چورن جي چاچي، (9) خوني بدلو، (10) ٻيٽ جي راڻي، (11) خوني شهزادو، (12) ڊبل ڌاڙيل، (13) هوائي جهاز، (14) هينري گورڪ ڌاڙيل، (15) دل جو دوست، (16) ڏڪايل راڻي، (17) طوفان محبت، (18) نازنين يورپ، (19) خوني پستول.

چيٺمل کيئومل بڪ سيلر، حيدرآباد جا ڇپرايل جاسوسي ناول :

ڊبل لاش، خوني پائيٽو، معشوق چار، پستول باز معشوق، زبردست ڌاڙيل، طلسمي تهخانو، ڪاري جو يڪو (2 ڀاڱا) ، خوني ڪتو (2 ڀاڱا).

ان کان علاوه شڪارپور جي پبلشر منشي پوڪرداس ٻاهران ڪجهه جاسوسي ناول ترجمو ڪري ڇپرايا. هتي ڪجهه مشهور جاسوسي اديبن جو جائزو ڏجي ٿو:

سيرومل ڪيئلداس سنگراڻي :

مکي سيرومل ڪيئلداس سنگراڻيءَ جو جنم حيدرآباد ۾ ٿيو. هو معروف اديب، صحافي ۽ جاسوسي ناول نگار هو. ڪيترائي ننڍا ۽ وڏا ناول لکيائين يا ترجمو ڪيائين، جن ۾ اڪثر جاسوسي ناول هئا. سندس ڪجهه

ناولن جو مختصر جائزو هيٺ ڏجي ٿو:

هردل عزيز ”عرف“ چندر ڪانتا سنتتي: 1910 ڌاري، حيدرآباد ۾ مکي سيرومل ڪيئلداس سنگراڻيءَ 28 ڀاڱن ۾ هڪ جاسوسي ناول ”هردل عزيز عرف چندر ڪانتا سنتتي“، هندي ناول نگار ديوڪي نندن کتريءَ جي مشهور ناول تان ترجمو ڪيو، جيڪو ٻن هفتن جي وقفي سان وديا ساگر پريس، حيدرآباد شايع ڪندو هو. هن ناول لاءِ پروفيسر منگهارام ملڪاڻي لکي ٿو ته: ”هيءَ ناول عياريءَ ۽ طلسم بازيءَ جي عجائب ۽ اڌيت ڪارروائين سان ٽمٽار هو، ۽ عام پڙهندڙن ۾ ايترو اتساهه پيدا ڪيو هئائين، جو ٻي ٻي هفتي جڏهن ان جو نئون ڀاڱو نڪرندو هو، تڏهن پرينءَ بزار ۾ مکي صاحب جي پريس ٻاهران، ڪتا نه ڪتان اٺ آنا پٽي ستي وجي ڀاهڻ ٿيندا هئاسون. هيءَ ناول گرما گرم نانختاين وانگر وڪاڻو“[10].

پوتنات جي جيوني: سيرومل ڪيئلداس سنگراڻي ساڳئي سلسلي کي قائم رکندي ”پوتنات جي جيونيءَ“ جا 24 ڀاڱا ڪديا. هنن ناولن ۾ جيتوٽيڪ ناشندني ۽ سندس سنسنيءَ وارا هزارين واقعا ۽ حادثا آندل هئا، تنهن هوندي به منجهس آڪاڻيءَ جو سلسلو نهايت ڪاريگريءَ سان ٻهاريل هو ۽ رتا جي ايڪتا پڻ پوري رکيل هئي. منجهن ادبي لياقت اها هئي جو ڪن ڪردارن- مردن خواهه زالن- جون شخصيتون اهڙيون ته چٽيون اپاريل هيون جو اهي وسرڻ جا نه آهن ۽ مثالي ڪردار بنجي پيا آهن. مثلن: ٿيج سنگ ۽ پوتنات، ڪملني ۽ مايا راڻي، جيتوٽيڪ خيالي پرش ۽ ناريون آهن، ته به شيڪسپيئر ۽ ڊڪنس جي ڪن ڪردارن وانگر امر ٿي پيا آهن.

مکي سيرومل، پهريون لکندڙ هو جنهن ڪيترائي سولا ۽ سهٽا هندي لفظ سنڌي ٻوليءَ ۾ مروج ڪري ڇڏيا ۽ ان جو خزانو وڌايو. تنهن کان اڳ سنڌ ۾ فارسي ۽ عربي لفظن ڪم آڻڻ کي اسين علميت جي نشاني سمجهندا هئاسون ۽ هندي اکرن ڏانهن پورو ڌيان نه ڏيندا هئاسون، پر منجهن خاص ادبي خامي اها آهي جو بيهڪ جون نشانون بنهه عدم پيدا يا غلط آهن ”هر دل عزيز“ جي پنجيويهين ڀاڱي مان مکي صاحب جي لکڻيءَ جو نمونو هن ريت آهي:

”پڙهندڙ مهاشيہ! توهان کي هن اپنياس پڙهڻ مان معلوم ٿيو هوندو تہ ”هاٿي هيءُ اپنياس سماپتيءَ جي طرف هليو ٿو وڃي“...... هن اپنياس ۾ جيڪي طلسمي ڳالهيون لکيليون آهن جيتوڻيڪ اهي ناممڪن نہ آهن ۽ وگيان ويتا يا سائنس ڄاڻڻ وارا ضرور چوندا ’ها اهڙيون شيون تيار ٿي سگهن ٿيون‘ تنهن هوندي بہ گهٽا اڻ ڄاڻ ماڻهو اهڙا آهن جو هن کي بلڪل کيل ئي کيل سمجهن ٿا ۽ ڪيترائي هن جي ديکا ديکيءَ پنهنجن لکيلن انوکن ڪتابن ۾ ناممڪن ڳالهيون لکي طلسم جي نالي کي بدنام ڪرڻ لڳي ويا آهن انهيءَ ڪري منهنجو ڌيان هاٿي طلسم لکڻ جي طرف نٿو جهڪي پر چا ڪيو وڃي لاچاري آهي هڪ تہ پڙهندڙ جي رچيءَ جي طرف ڌيان ڏيڻو ٿو پوي ٻيو چنارگيہ جي چبوتري واري طلسم جي ڪيفيت لکئي بنا ڪم نٿو هلي، جنهن کي هن اپنياس جو بنياد چوڻ گهرجي جنهن جي لاءِ چندر ڪانتا جي قصي ۾ واعدو ڪري چڪو آهيان تنهنڪري هاٿي هن هنڌ چنار گيہ چبوتري واري طلسم جي ڪيفيت لکي انهيءَ پکيہ کي پورو ڪريان ٿو. انهي کان پوءِ ٻنهي ڪمارن جي شاديءَ ۽ قيدين جي مقدمي طرف ڌيان ڏيئي هيءُ اپنياس پورو ڪندس“[11].

ستاري منگريلا: انگريزي ناول نويس Reynolds، جنهن جي ڪتابن تي بداخلاقيءَ جو الزام لڳايو ويندو آهي تنهنجي هڪ ناول Leiha of Star of Mingelia جو ترجمو مکي سيرومل ”ستاري منگريلا“ جي نالي سان 1915ع ڌاري ڪيو هو، جيڪو ڪوهہ ڪاف جي پسگردائيءَ بابت هڪ روماني ناول هو.

منشي خوشيرام (مرتيو 1919):

”منشي خوشيرام ولد موتومل هيراننداڻي لينڊ روينيو کاتي ۾ ملازم هو. نوڪري کان علاوه ڪتابت ڪندو هو، 19 صدي جا ڪيترائي نثري ڪتاب هن جي هٿن سا لکيل آهن. ڪيترائي قصا ۽ ڪهاڻيون لکيائين.“ 1921ع ۾ خوشيرام موتومل هيراننداڻي حيدرآباد مان هڪ ماهوار ”ناولس“ اخبار ڪڍي هئي، جيڪا جاسوسي ناولن کي ترقي ڏيارڻ لاءِ مقصود هئي. هن اخبار جي ڪري سنڌي زبان ۾ ڪيترن ئي ناولن جو اضافو ٿيو“[12]. هن اداري ناميارو انگريزناول نويس رينالڊ جي ناول جوزف ولمٽ جو ترجمو پندرهن ڀاڱن ۾ شايع ڪيو. جاسوسي ناول اخبار جو ٻيو ناول ”لوز

آف دي حرم“ هو، جنهن جو ترجمو ”برقعي ۾ سرڪو“ جي نالي سان ڪيو ويو. اهو ناول پنجن ڀاڱن ۾ ڇپيو. هن اداري جو ترجمو ڪرايل ٽيون ناول ’ميري پرائيس‘ هو، اهو بہ رينالڊ جو لکيل هو.ان ناول جا اٺ ڀاڱا هئا، جنهن جي قيمت 15 رپيا رکي وئي. جاسوسي ناول اخبار جا ٻيا ترجما ڪرايل ناول: گونگو دوست، دڪياري، پراسرار جاسوسي ناول، ڳرو بدمعاش، بناوتي ڊبل خون، ڪلجڳي سمي جي وارتا (چار ڀاڱا)، مسٽريز آف دي ڪورٽ آف لنڊن (ڏهہ ڀاڱا)، رابرٽ مڪاير (ڏهہ ڀاڱا) ۽ ٻيا ڪيترائي ناول هئا. هن اداري هڪ سنڌي مصنف جو سماجي موضوع تي لکيل ناول ”مسٽريز آف سنڌ“ بہ شايع ڪيو هو، جيڪو ناول ڇهن ڀاڱن ۾ هو[13].

مرزا قليچ بيگ(1853_1929ع) :

مرزا قليچ بيگ بمبئيءَ جي ايلفسٽن ڪاليج مان تعليم حاصل ڪئي. روينيو کاتي ۾ نوڪري ڪري، ڊپٽي ڪليڪٽر جي عهدي تي رٽائرڊ ڪيائين. شايد ئي ڪا ادب جي صنف هجي، جنهن ڪي هن نہ لکيو هجي يا ترجمو نہ ڪيو هجي. هن نون لکندڙن تي پنهنجا اثر ڇڏيا. مرزا قليچ بيگ کان اڳ سنڌي نثر نويسيءَ ۾ يا تہ صرف درسي ڪتاب هئا، يا مذهبي ۽ ڌرمي لکتون هيون، سنسڪرتي، عربي ۽ فارسي ادب مان ترجما هئا، مگر مرزا قليچ بيگ پنهنجي محنت ۽ ذهانت سان مغربي ۽ مشرقي ادب جا شاهڪار سنڌي ادب ۾ متعارف ڪرائي سنڌي نثري ادب ۾ وسعت آندي. هن انگريزي، عربي، فارسي، هندي، اردو، جرمني ۽ ٻين ٻولين جا شاهڪار سنڌي زبان ۾ متعارف ڪرايا.

هن دور ۾ مرزا قليچ بيگ جهڙو مشهور مترجم جاسوسي ادب کان پري رهي نہ سگهيو. مرزا قليچ بيگ جي زماني ۾ جاسوسي ادب نئون نئون سنڌي ادب ۾ رائج ٿي رهيو هو ۽ سر ڪانن ڊائل جي تخليق ڪيل ڪردار ”شرلاڪ هومز“ جي عنوان سان جاسوسي ادب ترجمو يا لکجي رهيو هو. مرزا قليچ بيگ پڻ ان سلسلي ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪيو. سندس ”شرلاڪ هومز“ (ڀاڱو-1، 1916ع)، ”شرلاڪ هومز“ (ڀاڱو-2، 1916ع) ۽ ”شرلاڪ هومز“ (ڀاڱو-3، 1916ع) آتمارام ڪندنمل، قيصره اسٽيم پريس حيدرآباد طرفان شايع ٿيا. هنن ناولن ۾ شرلاڪ هومز جا تجسس ڀريا مختلف واقعا

ڏنل آهن. ساڳي اداري، مرزا قليچ بيگ جو هڪ ٻيو جاسوسي ناول ”پيانڪ لاش“ (١٩٤٢ع) ۾ ڇپايو هو، جيڪو پڻ سرڪانن ڊائل جي ناول جو ترجمو هو، جنهن ۾ پڻ شرلاڪ هومز جاسوس جا ڪارناما بيان ڪيل هئا[14].

مرزا قليچ بيگ، 1913ع ۾ ڪنهن اردو ناول تان ”لڇمي: هڪ نڀاز عورت“ ترجمو ڪيو، جنهن ۾ هندو زندگي جي عڪاسي هئي، جنهن ۾ لڇمي جي ڪردار ۾ هڪ چالاڪ ۽ جاسوس عورت جو ڪردار پيش ڪيو ويو آهي. مرزا قليچ بيگ، انگريز ليکڪ جوناٿن سُئفٽ (1665ع-1745ع) جي جڳ مشهور ڪتاب Gulliver's Travels جو ترجمو 1920ع ۾ ڪيو. هي ڪتاب ارڙهين صدي جي ادب جو هڪ شهڪار آهي. اصل ڪتاب چئن ڀاڱن ۾آهي، پر مرزا صاحب صرف ٻن ڀاڱن جو ترجمو ڪيو آهي. ”گليور جو سفر“ ۾ هڪ طنزيہ تصنيف آهي، جنهن ۾ سڄي انسانيت جي حماقتن بچڙائين ۽ اخلاقي ڪمزورين تي سخت چوٽون ڪري ٿو. ”گليور جي سير ۽ سفر“ تصوراتي يا خيالي دنيا جوڙي، حقيقي ڪردارن وسيلي ڪهاڻيءَ کي بيان ڪرڻ، جوناٿن سُفٽ جو گليور جو سير ۽ سفر ۾ جاسوسي ماحول ڏنل آهي، جو جو ان جي پس پرده، انگلنڊ ۽ فرانس جي مخالف سياست جي ڪهاڻي ڏنل آهي ۽ هڪ ٻئي جي جاسوسيءَ جو پسمنظر ڏنل آهي.[15]

مرزا قليچ بيگ، 1923ع ۾ ڪنهن انگريزي ناول تان ”شوقين ڏاڙيل“ ترجمو ڪيو، جنهن ۾ هڪ ڏاڙيل جي مختلف ورتائن جي ڪهاڻي بيان ٿيل آهي. مرزا قليچ بيگ مشهور انگريز جاسوسي ناول نگار ڊينئل ڊيفو (١٦٦٠-١٧٣١ع) جي ناول Robinson Crusoe جو ترجمو ناول ”رابسن ڪروزو“ (1942ع) جي نالي سان ڪيو. هن ناول ۾ هڪ اهڙي شخص جي جدوجهد جي ڪهاڻي آهي، جيڪو پيسفڪ ٻيٽ ۾ چار سال گذاري ٿو ۽ زندگيءَ ۾ نوان تجربا پسي ٿو. مرزا قليچ بيگ جي ڊرامي ”لوپي ۽ نوڳي“ (1895ع) ۾ پڻ جاسوسي ماحول جا ڪيترائي سين آهن.

نانڪرام ڏرمداس ميرچنداڻي (مرتيو 1946ع):

نانڪرام ڏرمداس مير چنداڻيءَ جو تعلق حيدرآباد سان هو. هو نولراءِ هيرانند اڪيڊمي ۾ انگريزيءَ جو استاد هو. نانڪرام بيشمار جاسوسي ڪهاڻيون، ڊراما ۽ ناول لکيا ۽ ترجمو ڪيا، جن ۾ ”حسد جي هاڃ“ (فرانسي ناول نگار

Dumas جي Dumas جو ترجمو، 1912ع)، ”غيبي خزانو“، ”شريف ڌاڪو ۽ فولادي خنجر“ (چار ڀاڱا)، ”امير ڌاڪو ۽ نازنين چور“ (ٻه ڀاڱا 1925ع)، ”فرينچ ڌاڪو ۽ ڪهري ڪاغذ“ (1925ع)، ”ڪرامتي نيلم“ (1925ع)، ”جينٽمين ڌاڪو ۽ خوني هيرو“ (ٻه ڀاڱا 1926ع)، ”خوفناڪ قاتل“ (1926ع)، ”خوني نقاش“ (ٻه ڀاڱا 1926ع)، ”خوني بيگناهه“ (1927ع)، ”نازنين يورپ ولايتي ڌاڪو“ (1928ع)، ”خوني عورت“، ”ڪرامتي انسان“، ”مصري خنجر“، ”ترين ۾ خون“، ”آرسين لوپن سان ڏيٺ“، ”چورن مٿان مور“، ”جاسوس ۽ ڌاڪو“ ۽ ٻيا ناول شامل آهن.

ليلارام ماڪيجاڻي (مرتيو 1937ع):

جاسوسي ڊرامن جو مشهور ليکڪ ليلارام ولد ناريمل جو تعلق حيدرآباد سان هو. هن جا ڊراما اصل تشدد سان ڀرپور هوندا هئا، جيڪي اڪثر ينگ سينٽر ڊراميٽڪ سوسائٽي حيدرآباد طرفان پيش ٿيا. سندس جاسوسي ڊرامن ۾ ”دو رنگي دنيا“ (1920ع)، ”پريمي پتنگ“ (1920ع)، ”بي وفا قاتل“ (1921ع)، ”قاتل مسافر“ (1931ع) ۽ ٻيا شامل آهن“[16]. سندس جاسوسي ڊرامن لاءِ پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ لکيو آهي تہ: ”سندس ناٽڪ اگرچہ چالو زماني بابت هئا، پر نڪاتوڪي منهنجن حد کان ٻاهر هئي. اهڙا ڪي ورلي ناٽڪ هوندا، جن ۾ خنجر يا پستول کان ڪم ورتو نہ هوندو“[17].

مرزا مدد علي بيگ (1883ع—1930ع):

”مرزا مدد علي بيگ ولد مرزا نور محمد بيگ تخلص ”مدد“ جو حيدرآباد جي ٽنڊي آغا ۾ تولد ٿيو. هن ڪي سنڌي ۽ انگريزي جي تعليم ڏني وئي ۽ هن فارسي ۽ اردو ۾ بہ مهارت حاصل ڪئي. مرزا صاحب هندستان ۽ ايران جي ڪيترن شهرن جو سير ڪري آيو هو. هن 1921ع ۾ ”صراط المستقيم“ نالي سان ماهوار رسالو شروع ڪيو هو، جنهن ۾ جعفري عقيدي مطابق تبليغ هئي. مرزا مدد جي گهراڻي ۾ شاعريءَ جو گهڻو رواج هو، تنهن جو اثر هن تي بہ پيو ۽ هن ننڍپڻ کان شاعري شروع ڪئي. هن جو ناتو لاڙڪاڻي جي بزم مشاعره سان هو، هن جا ڪيترائي غزل ”گلدستہ سنڌ“ لاڙڪاڻي ۾ ڇاپيل ڏسڻ ۾ اچن ٿا“[18].

مرزا مدد علي بيگ، سنڌيءَ ۾ ڪيترائي جاسوسي ناول لکيا ۽ ترجمو ڪيا، چو جو، ان دور ۾ جاسوسي ناول ذريعہ معاش بہ هوندا هئا. سندس ناولن ۾ ”حيرت انگيز عرف چين جو شهزادو“ (بہ جلد 1912ع)، ”جينٽلمين بانڪي ميري متي ڪيئن خراب ڪئي“ (1913ع)، ”طلسم حيرت عرف جادو جو دٻو“ (1913ع)، ”ڪامل عيار عرف مسٽريز آف حيدرآباد“ (1914ع)، ”عيار پادري“ (بہ ڀاڱا 1915ع)، ”عقل چرخ“ (بہ جلد 1916ع)، ”انارڪلي ۽ سيف الملوڪ“، ”قصو گل صنوبر“ (1929ع) ۽ ٻيا ناول شايع ٿيل آهن.

واڌو مل مولچند:

واڌو مل مولچند سڀ کان اول مشهور شاعر ساميءَ جي چهن سؤن کان متي سلوڪ چوندي انهن کي ٻائيتاليهن مضمونن ۾ ورڇيو ۽ اهو ”ساميءَ جا سلوڪ“، چونڊيل واڌو مل مولچند، ڪؤڙومل سنڌي ساهتيہ منڊل، حيدرآباد، 1946ع شايع ٿيو. واڌو مل مولچند ”ساڌو هيرانند جو جيون چرتر“ (1933ع) ۽ ”ديوان موتيرام شوقيرام جو جيون چرتر“ (1946ع) لکيا. سندس جاسوسي ناولن ۾ ”خوني انتقام“، ”شيطان ڌاڪو“، ”چڪردار چوري“، ”آنرري جاسوس“ شامل آهن.

منوهر داس ڪوڙومل (1897_1984ع) :

منوهر داس نالي واري عالم ۽ اديب ڪوڙي مل کلناڻيءَ جو فرزند هو. سندس جنم شهر پريا، ضلعي نوشهري فيروز ۾ ٿيو. هو پنهنجي والد جي قائم ڪيل ڪوڙومل چندنمل اڪيڊميءَ ۾ پڙهائيندو هو. سندس افسانا ماهوار ”سنڌو“ رسالي ۾ نصيحت آميز آکاڻين جي سري سان شايع ٿيندا رهيا. سندس ڪيترائي ڪتاب شايع ٿيل آهن، پر هن دور جي پسند مطابق ڪي جاسوسي ناول بہ لکيا، جن ۾ ”شيطان منڊلي“، ”پتال“، ”چالاڪ پروفيسر“، ”شيطان وڪيل“، ”بلئڪ جاسوس جو خون“ ۽ ”جاسوس نازنين“ وغيره اهم آهن.

دولترام ڏيئلداس موٽواڻي :

دولترام ولد ڏيئلداس موٽواڻي ڪيترائي ڪتاب لکيا، جن ۾ جاسوسي ناول ”رهزن ٽولي“، ”هر فن مولا“، ”هئلر“، ”رت جو سگنل“،

”شيطاني پڪچر“ شامل آهن. انگريزي جاسوسي ناولن جي ترجمن ۾ ٻيا به هندو ليکڪ شامل رهيا، جو هندو ڪتب فروشن ۽ ادارن، ناميارن مترجمن ۽ مصنفن کي ان ڪري ترجيح تي ڏني، جو انهن مترجمن جي چونڊ ٻين کان وڌيڪ بهتر هوندي هئي.

آزادي کان پوءِ جاسوسي ادب :

آزادي کان پوءِ هندو سنڌين جي اڪثريت هندستان لڏي وئي ۽ جاسوسي ادب جي صنف جهڙوڪ ختم ٿي وئي، ڇو جو، جاسوسي ادب جا ليکڪ، مترجم، پبلشر ۽ پڙهندڙ هندو سنڌي هوندا هئا. هندستان ۾ لڏ پلاڻ کان پوءِ هندو ڪتب فروشن ۽ ادارن هندستان مان به جاسوسي ناولن جا سلسلا جاري ڪيا. سنسار ساهتي منڊل لڱ ميٽرو سئنيما بمبئي 1- ’جاسوسي سنسار ‘ جي نالي سان ماهوار جاسوسي ناول شايع ڪيا. انهن جو هڪڙو ناول ”درياهي ڌاڪو“ ۽ ٻيو ”بليڪ جاسوس“ سنڌ ۾ جولاءِ ۽ آگسٽ 1950 ع ۾ شايع ٿيا هئا. ٽيون ناول ”شرلاڪ هومز موت جي ماتري ۾“ هو. ”هندستان ۾ ڊاڪٽر چندو لعل ڪيترائي جاسوسي ناول لکيا آهن، جن ۾ ”اپراڌي“، ”ساڌنا جو خون“، ”هڪ ٻيو وهم“، ”چوڏنهن ڏينهن“، ”جنگ ۾ ماڌوي“، ”دوکو“، ”ڊاڪٽر ديال جو خون“ ۽ ٻيا ناول شامل آهن. گوبند خوشحالاڻيءَ ڪي جاسوسي ناول لکيا آهن. هندستان جي سنڌي اديبن ۾ دولترام هيمنداس ڪلياڻي به ڪيترائي جاسوسي ناول ۽ ڪهاڻيون لکيا“(19).

سنڌ ۾ خاص طور تي جاسوسي ادب جهڙوڪ ختم ٿي چڪو هو. ان سلسلي ۾ محمد بخش جوهر ڪوششون ورتيون. ماهوار ڊائجسٽ به ڪڍيائين، پر پير ڪوڙي نه سگهيو. ون يونٽ جي قومپرستيءَ واري تحريڪ ۾ ادب جون ڪيتريون صنفون ختم ٿي ويون. هن دور ۾ ڊاڪٽر قاضي خادم ڪجهه جاسوسي ڊراما ۽ ناول لکيا آهن، جن ۾ هڪ ناول ”پاڇي جو پيڇو“ (ترجمو) آهي. نذير حسين پيٽي به ڪي جاسوسي ناول ترجمو ڪيا، جن ۾ ”خوني ميل“ (1959ع) ۽ ”انساني ڪوپڙي“ (1960ع) شامل آهن. اهڙيءَ طرح راز بلڙائيءَ جو ”فرعون جو معشوق“، پير الهداد قريشيءَ جو ”شريف ڌاڪو“، خواجه احسان جو ”ڪفن چور“، ڊاڪٽر منظور احمد عرساڻيءَ جو ”شرلاڪ هومز جو موت“ (1962ع) اهم آهن. نظير احمد شيخ ڪيتريون ئي

غير ملڪي ڪهاڻيون ترجمو بہ ڪيون. سندس ڪيترين ئي جاسوسي ڪهاڻيون شايع ٿيل آهن، جن مان هڪ مجموعو ”پاڪستان ۾ هڪ اجنبي“ (1974ع) پڻ شايع ٿيل آهي. شهاب الدين عباسيءَ جو جاسوسي ترجمو ٿيل ناول ”خوفناڪ نانگ“ 1999ع ۾ شايع ٿيو. حبيب سنائيءَ برئيم اسٽوڪر جي جاسوسي ناول جو ترجمو ”ڊريڪولا“ جي نالي سان ڪيو آهي. هينري چئرير جي جڳ مشهور ناول Papillion جو سنڌي ترجمو يوسف سنڌيءَ ”شيطاني ٻيٽ“ (2018ع) جي نالي سان ڪيو آهي، هن ناول ۾ هينري پيپلن هڪ ڏوهاري هو، ڪيس 1931ع ۾ جنم ٽيپ ڏيئي فرانس جي انهن ”شيطاني ٻيٽن“ جي انهن پوائٽين ڪئمپن ۾ موڪليو ويو، جتان جا دل ڏاريندڙ داستان اُن دور ۾ سڄي دنيا ۾ پکڙيا پيا هئا. يوسف سنڌيءَ، آئن فليمنگ جي جيمس بانڊ سيريز جي هڪ ناول جو ترجمو ”گولڊ فنگر“ جي نالي سان 2019ع ۾ ڪيو آهي.

آزاديءَ کان پوءِ سنڌي ادب ۾ جاسوسي ڊرامن کي ريڊيو، ٽيليويزن، فلم۽ ريڊيو وسيلي کي قدر اهميت ملي. جاسوسي ڊرامن ۾هڪ پنهنجو ماحول آهي، جادوگر، دغا باز دوست، جذباتيت سان پرپور، رومانيت جو پهلو غالب ۽ تجسس سان پرپور هوندا آهن. 1965ع ۾ ريڊيي لاءِ ڊاڪٽر محمد ابراهيم ’خليل‘، جاسوسي ڊرامو ”قاتل ڪير“ لکيو، جيڪو بعد ۾ ڪنهن رسالي ۾ شايع بہ ٿيو. سيد منظور نقويءَ پڻ جاسوسي، سائنس ۽ پراسراريت جي موضوعن تي ڊراما لکيا، ان سلسلي ۾ سندس ”جيئرو بت“، ”پوت“ ۽ ”هو“ اهم ڊراما آهن. قاضي خادم، قمر شهباز، شمشير الحيدري ۽ ڪن ٻين ٽي.ويءَ لاءِ جاسوسي ڊراما لکيا آهن. اهڙيءَ طرح ڪي ٻيا ناول ۽ ڪهاڻيون بہ آهن.

محمد بخش ”جوهر“(1919 ـ 2010ع) :

محمد بخش ”جوهر“ ولد وريام جتوئيءَ جو جنم حيدرآباد ۾ ٿيو. سنڌي جاسوسي ادب ۾ سندس اعلىٰ مقام آهي. هن ورهاڱي کان اڳ جاسوسي ناول ۽ ڪهاڻيون لکڻ شروع ڪيون هيون ۽ ورهاڱي کان پوءِ هي واحد ليکڪ هو، جنهن جاسوسي ادب جي صنف کي جيئرو رکيو. ڪيترائي طبعزاد ۽ ترجما، جاسوسي قصا، ڪهاڻيون ۽ ناول ترجمو ڪري سنڌي ادب

ڪي شاهوڪار ڪيو. سندس ڪهاڻين جي مجموعن ۾ ”هڪ غريب خدا جي دربار ۾“ (1957ع)، ”هيبتناڪ اسرار“ (1993ع) ۽ ٻيا ڪيترائي ننڍا مجموعا شامل آهن.

محمد بخش جوهر جا افسانا جاسوسي يا رومانٽڪ يا جانبازيءَ جي ڪري عام پڙهندڙن ۾ انتهائي مقبول هوندا هئا. سندس ڪهاڻين ۾ فئنٽيسي، سائنسي افسانيت جا به تجربا ملن ٿا. سندس ناول ۽ ڪهاڻيون تجسس، مار ڌاڙ، جاسوسي ۽ تفريح سان ڀرپور آهن. محمد بخش جو پهرين تخلص ”سڪايل“ هو. انگريزن جي دور ۾ سندس جاسوسي ناول، جيڪي ترجما ۽ تصنيف ٿيل آهن، انهن ۾ ”موتمار تورو“، ”سمٽ جو خون“، ”هيبتناڪ چمڪات“، ”شرلاڪ هومز کي قاسي“، ”آرسين لوپن جو انتقام“، ”بلئڪ جاسوس جو خون“، ”خطرناڪ ڦوهارو“، ”نقاب پوش“، ”چمڪندڙ بجلي“، ”جاسوس چوڪري“، ”راسپوتين“ (2 ڀاڱا) شامل آهن.

آزادي کان پوءِ، هن روزنامي هلال پاڪستان سان وابستگي اختيار ڪئي ۽ِ هن پنهنجو تخلص بدلائي ’جوهر‘ رکيو .جاسوسي ادب جي لاءِ هن ماهوار ڊائجسٽ به جاري ڪيو، جيڪو ڪامياب نه ٿيو. هن جا آر .ايڇ. احمد اينڊ برادرس بڪ سيلر ۽ يوسف برادرس بڪ سيلر طرفان ڪيترائي ناول ڇپيا، جن ۾ ”انساني کوپڙي“، ”باغي“، ”پڪو بدمعاش“، ”خوفناڪ قاتل“، ”خوفناڪ خوني“، ””ڪتو“، ”دغابازي“،” راج محل جا راز“، ”زبردستي“، ”سکن سان لڙائي“، ”شرلاڪ هومز جاسوس“، ”شرلاڪ هومز جاسوس جا ڪارناما“ (1959ع)، ”شيطان جي ناني“ (1952ع)، ”لعل ڇڪرو“، ”خوني خزانو“ ۽ ”راز پنيان راز“، ”خوني پڃرو“ (1959ع) آهن. محمد بخش جوهر جا جاسوسي ناول تجسس ۽ تفريح سان ڀرپور آهن.

سندس ناول ”اڏامندڙ ڪتولو“ آر.ايڇ. برادرس، حيدرآباد پاران 1959 ۾ شايع ٿيو، ڪتاب ۾ ڪل 22 صفحا آهن. ٻيو ناول ”اڏامندڙ ٿالهيون“ باغبان پبلشنگ هائوس، حيدرآباد طرفان 1956ع ۾ شايع ٿيو. هي ناول تمام گهڻو مشهور ٿيو. ان ۾ 328 صفحا ڏنل آهن. اهڙي طرح ناول ”اڏامندڙ ڀوت“ ڊيمي سائيز ۾ آهي، جنهن ۾ 70 صفحا آهن. ڇاپو پهريون، محمد يوسف اينڊ برادرس، حيدرآباد مان شايع ڪيو.

لطف الله ”جوڳي“ بدوي (1904 – 1968ع) :

لطف الله ”جوڳي“ بدوي، سنڌي ٻوليءَ جو نالي وارو اديب آهي، هن ڪيترائي ڪتاب لکيا ۽ ترجمو ڪيا. سندس جاسوسي ناولن ۾ ”رت جا ڳوڙها“ (اردو ناول نگار اشفاق احمد جي ناول ”خون ڪي آنسو“ جو ترجمو 1935ع)، ”بلئڪ جاسوس جي آتم ڪهاڻي“، ”بلئڪ بهادر“، ”مجيد جو هوائي جهاز“، ”انعامي هيرو“ شامل آهن.

محمد هاشم سومرو ”لاوطن“ (1903 ـ 1963ع):

محمد هاشم سومرو ”لاوطن“ جو جنم ڳوٺ غلام نبي شاهه، ضلعي عمرڪوٽ ۾ ٿيو. پنهنجي دور جو ڪهاڻيڪار ۽ ناول نگار هو. سندس جاسوسي ناولن ۾ ”شهزادي تهمينه“، ”بلبل بنگال“ (1962ع) ۽ ڪهاڻين جي مجموعن ۾ ”شانتي ديوي“ (ترجمو 1958ع) شامل آهن.

فضل احمد بچاڻي (1934ع_1987ع) :

سنڌي ناول ۾ ترجمي جي حوالي سان فضل احمد بچاڻي، هڪ وڏو نالو رکي ٿو، هن ڪيترن ئي انگريزي ناولن جا ترجما سنڌيءَ ۾ ڪيا. فضل احمد بچاڻيءَ، رائڊر هيگرڊ جي ناول She: A History of Adventure جي اسرار سان ڀريل داستان جو ترجمو ”عاشي“ جي نالي سان ڪيو، جيڪو 1961ع ۾ شايع ٿيو. مير محمد نظاماڻي، جيڪو سنڌ يونيورسٽي ۾ شعبہ سنڌي ۾ استاد هو، هن She جو ترجمو ”هُوءَ عرف عائشہ“ جي عنوان سان ڪيو. نظاماڻي صاحب جي ٿيسز سنڌي شعبي ۾ قلمي صورت ۾ موجود آهي. فضل احمد بچاڻيءَ ساڳئي ناول نگار جو ٻيو ناول ”عاشيءَ جي واپسي“ جي نالي سان ترجمو ڪيو، جيڪو 1983ع ۾ شايع ٿيو. ليڪڪ هن داستان کي فقط هڪ پراسرار ۽ ڪُهنو داستان ڪري پيش نہ ڪيو آهي، بلڪ هي جذباتي ڪهاڻيءَ سان گڏ هڪ اهڙو داستان آهي، جيڪو تاريخ، تهذيب ۽ ثقافت توڙي روماني زندگيءَ جو هڪ انوکو مرقعو آهي. آسيہ هتي عاشيءَ جي واپسي ۽ نئين جوان وارو ڪردار آهي. ناماري محقق، اديب ۽ تعليمدان غلام قادر سومري، 1961ع ۾ رائيڊر هئگرڊ جي مشهور ناول ”رٽرن آف شي“ (Return of She) جو سنڌي ترجمو ”سائڻ“ جي نالي سان ڪيو، جيڪو هن وقت اڻلڀ

آهي. علي نواز ڏاهري هينري رائڊر هيگرڊ جو جڳ مشهور ناول Allan quarter man جو سنڌي ترجمو ”موتڻ جنين مهٽو“ جي عنوان هيٺ ترجمو ڪيو آهي، جيڪو 2018ع ۾ شايع ٿيو. هن ناول ۾ هڪ ڪردار جي طويل سفر جي ڪٿا ۾ رڻ پٽ، جاسوسي، زميني حياتيات سان ويڙهه، رومانس ۽ سامونڊي مشڪلاتن سان منهن ڏيڻ جي سگهه ڪي اپارڻ جي ڪهاڻي ڏنل آهي.

جاسوسي ادب، سنڌي ۾ پڙهندڙن جو هڪ وڏو حلقو تيار ڪري ورتو ۽ ماڻهن ۾ ڪتب بينيءَ جو چاهه پيدا ٿيو. پڙهندڙن جي انهي ذهني لاڙي کي ڏسي ٻين ڪتب فروشن ۽ پبلشرن به جاسوسي ناول شايع ڪرڻ جو آغاز ڪيو. سنڌ ۾ جاسوسي ادب آزاديءَ کان پوءِ جلدي ختم ٿيندو ويو. خاص طور تي ترقي پسند ادبي تحريڪن ۽ قومپرستيءَ وارين تحريڪن سبب جاسوسي ادب جي تباهي ٿي. جاسوسي ادب جي زوال جي سلسلي ۾ محمد بخش جوهر لکيو آهي ته: ”هڪ عرصي کان لڳل قومي لهر ادب جي هن دلچسپ صنف ۽ سبق آموز موضوع کي ميٽي ڇڏيو آهي يا ميدان خالي ڪري ڇڏيو آهي“[20].

جاسوسي ادب جي ترقيءَ لاءِ ڪي تجويزون:

انگريزن جي دور ۾، سنڌي ۾ جاسوسي ادب جو عروج هو، پر آزاديءَ کان پوءِ، نه صرف عروج ختم ٿيو پر ان کي مڪمل زوال اچي ويو. هينئر حالت اها آهي ته انگريزن جي دور ۾ شايع ٿيل جاسوسي ادب جي ڪنهن به ڪتاب کي گهٽ ۾ گهٽ مارڪيٽ مان هٿ ڪري نه ٿو سگهجي. ضرورت آهي ته ادب جي هن اهم صنف کي هڪ دفعو ٻيهر جيارجي. اردو ۾ ته اڄ به جاسوسي رسالا جاري ٿين ٿا، پوءِ سنڌيءَ ۾ ڇو ڪو نه ٿي سگهن ٿا. ان سلسلي ۾ هيٺيون گذارشون رکجن ٿيون:

1. هن وقت، ڪيترائي سرڪاري ۽ خانگي اشاعتي ادارا سنڌي ڪتاب شايع ڪري رهيا آهن، انهن کي احساس ڏيارجي ته جاسوسي ادب کي ڪجهه نه ڪجهه ترجيح ڏين ته جيئن ان کي ٻيهر جياري سگهجي.
2. ان ڏس ۾ خاص شغف رکندڙ اديب اڳتي اچن، جيڪي جاسوسي ناول، ڊراما ۽ ڪهاڻين جا ترجما ۽ طبعزاد لکي سگهن. ادارن کي گهرجي ته اهڙن اديبن جي حوصلي افزائي ڪن.

3. سنڌي ادبي بورڊ کي گهرجي ته هر سال ڪجهه نوان ۽ ڪجهه پراڻا مشهور جاسوسي ڪتاب ڇپرائي شايع ڪرايا وڃن.
4. اخبارن جي مالڪن کي گهرجي ته هو پنهنجي هفيتوار رسالن يا خصوصي پرچن ۾ جاسوسي ادب لاءِ گنجائش ڪڍن.
5. ماهوار رسالن جي مالڪن کي به گهرجي ته هو هر مهيني قسطوار ڪو ڪهاڻين جو سلسلو جاري ڪن. يا طبعزاد جاسوسي ڪهاڻين کي هڪ قسط ۾ شامل ڪن.
6. انگريز دور جي طرز تي ڪي خاص رسالا يا اخبارون جاري ٿيڻ گهرجن، جيڪي مڪمل طور تي جاسوسي ادب جي ترقيءَ ۾ ڪردار ادا ڪن.

حوالا:

1) ملاح مختيار احمد: ”ادبي اصطلاحن جي تشريحي لغت“؛سنڌ لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، 2015ع، ص 123
2) جوهر محمد بخش: ”سنڌي زبان ۾ جاسوسی ادب“ ماهوار نئين زندگی، اپريل 1990 ع
3) انسائڪلوپيڊيا سنڌيانا، جلد ٽيون،: سنڌي لئنگئيج اٿارٽي ، حيدرآباد، 2011ع، ص 404
4) آن لائين انسائڪلوپيڊيا، وڪيپيڊيا (اردو)
5) ملاح مختيار احمد: ”سنڌي ناول جي مختصر تاريخ“، ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ، ڪراچي، 2010 ع، ص 50، 51
6) پناڻ، در محمد، ڊاڪٽر: ”ڪجهه پراڻا رسالا“، گل حيات انسٽيوٽ جي ويب سائيٽ تان ڪنيل
7) هيرو ٺڪر: ”مهرچند آڏواڻي“، فيونڪس بوڪس، حيدرآباد ، 2007 ع، ص 52
8) در محمد پناڻ ڊاڪٽر: ”ڪجهه پراڻا رسالا“، گل حيات انسٽيوٽ جي ويب سائيٽ تان ڪنيل
9) جوهر محمد بخش ”سنڌي زبان ۾ جاسوسي ادب“، ماهوار نئين زندگي، اپريل 1990ع
10) منگهارام ملڪاڻي پروفيسر: ”سنڌي نثر جي تاريخ“، روشني پبلڪيشن حيدرآباد 1993ع، ص 85
11) سنگراڻي سيرومل ڪيئلداس: ”هردل عزيز عرف چندر ڪانتا“، وديا ساگر پريس، حيدرآباد، 1908ع
12) سنڌي عبدالغفور ميمڻ ڊاڪٽر:” اڻويهين صديءَ جو جائزو“، ماهوار پيغام، ڊسمبر ، 1988ع
13) پنهور محمد خان ڊاڪٽر: ”ٻري جن جي ٻاري“، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو، 1995ع
14) جوهر محمد بخش: ”سنڌي زبان ۾ جاسوسي ادب“ ماهوار نئين زندگي، اپريل 1990ع
15) ملاح مختيار احمد: ”سنڌي ناول جي تاريخ“، ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ، ڪراچي، 2010ع، ص 75
16) ملاح مختيار احمد: ”سنڌي ڊرامي جي مختصر تاريخ“، ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ، ڪراچي، 2010ع، ص 146
17) منگهارام ملڪاڻي پروفيسر: ”سنڌي نثر جي تاريخ“، روشني پبلڪيشن، حيدرآباد 1993، ص 134
18) قادري اياز: ”سنڌي غزل جي اوسر“ (پاڳو ٻيو)، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڄامشورو، 1984ع
19) ملاح مختيار احمد: ”سنڌي ناول جي مختصر تاريخ“، 2010ع، ص 186
20) جوهر محمد بخش: ”سنڌي زبان ۾ جاسوسي ادب“ ماهوار نئين زندگي، اپريل 1990ع